

Türkiye-Avrupa Birliği Ekonomik İlişkileri

Orhan MORGİL*

ABSTRACT

In this article the development of the Turkish-European Union economic relations with respect to the process of the full membership is examined. It is found that, there is no problem in the Turkish economy as far as Kopenhagen economic criteria are concerned. However, there are serious problems in the Turkish economy as far as the realization of Maastrich criteria are concerned. It is found that there are potential economic benefits of both sides that can be exploited since the economies of Turkey and the European Union are complementary. In order to realize this potential it is necessary to accelerate the process of the full membership of Turkey. For this both sides should take certain measures that are discussed in the article.

I. Giriş

Aralık-2002 tarihinde Kopenhagen'de toplanan Avrupa Birliği Konseyi Türkiye'nin Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakerelerini başlatma talebini Aralık 2004 tarihinde toplanacak Avrupa Birliği Konseyi toplantısında ele almayı kararlaştırmıştır. Bu karar Türkiye'nin tam üyelik sürecinin gecikmesine neden olacaktır. Ancak Türkiye ile Avrupa Birliği arasında tam üyelik müzakerelerinin başlaması Türkiye-Avrupa Birliği ekonomik ilişkilerinin gelişimi ile yakından bağlantılıdır. Bu nedenle Türkiye-Avrupa Birliği ekonomik ilişkilerinin kapsamlı bir biçimde analiz edilmesi gereklidir. Türkiye-Avrupa Birliği ekonomik ilişkilerinin bugün geldiği noktayı irdeleyebilmemiz için Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin tarihi gelişimine kısaca bakmamız faydalı olacaktır.

Avrupa Ekonomik Topluluğu 1 Ocak 1958 tarihinde kurulmuştur. Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğuna katılabilmek için Temmuz 1959 tarihinde bu Toplulukla müzakerelere başlamıştır. Türkiye 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması ile Avrupa Birliği ile Türkiye'nin zaman içinde başaracağı ekonomik gelişmeye bağlı olarak gerçekleştirilecek tam üyeliği amaçlayan bir ortaklık ilişkisi kurmuştur. Ankara Anlaşması ile ilgili iki hususun altının çizilmesi gereklidir. Birinci olarak Ankara Anlaşmasının amacı Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğuna tam üye olmasıdır. İkinci olarak Türkiye'nin tam üyeliğinin ne kadar sürede gerçekleşeceği Türkiye'nin göstereceği ekonomik performansa bağlı olacaktır. Türkiye'nin hızlı bir ekonomik gelişme göstermesi ve böylece tam üyelik sürecinin hızlanması için, Avrupa Birliği, dayanışma ilkesi çerçevesinde gerekli mali yardımları Türkiye'ye yapmayı üstlenmiştir.

* Prof. Dr. Hacettepe Üniv. İ.İ.B.F. Öğr. Ü.

Türkiye'nin tam üyeliğinin üç aşamada gerçekleşmesini öngören Ankara Anlaşması 1 Ocak 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Hazırlık dönemi olarak nitelendirilen birinci aşama 1964-1972 yıllarını kapsamıştır. Bu dönemde Türk ekonomisinde istikrar içinde hızlı bir ekonomik gelişme sağlanmıştır. Avrupa Ekonomik Topluluğu bu dönemde Türkiye'ye öngörülen mali yardımları yapmış ve tarım ürünlerinde Türkiye'nin Topluluğa ihracatını arttıracak bazı önemli imkanlar sağlamıştır. Avrupa Ekonomik Topluluğunun sağladığı bu imkanlar bu dönemde Türkiye'de hızlı bir ekonomik büyümenin gerçekleşmesine önemli katkı yapmıştır.

Türkiye'nin tam üyeliğinin sağlanmasındaki ikinci aşama Türkiye ile Avrupa Birliği arasında gümrük birliğinin oluşturulması sürecidir. Nitekim, Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında gümrük birliği oluşturulmasını amaçlayan Katma Protokol Anlaşması 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

II. Gümrük Birliği Oluşturulması Süreci

1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol Anlaşması Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında gümrük birliğinin hangi sürede ve ne şekilde gerçekleştirileceğini detaylı bir biçimde belirtmiştir. Buna göre Avrupa Topluluğu tek taraflı olarak Türkiye'den ithal ettiği sanayi mallarında ve işlenmiş tarım ürünlerinde gümrük vergilerini sıfırlamış ve bazı ürünler hariç kotaları kaldırmıştır. Böylece Avrupa Topluluğu piyasası Türk ihracatçılarına açılmış ve Avrupa Topluluğu Türkiye'ye ihracatının gelişmesi ve böylece ekonomik büyümenin hızlanması yönünden tek taraflı olarak önemli bir imkan sağlamıştır. Buna karşılık, Katma Protokol Anlaşmasında Türkiye'nin 22 yıllık bir dönem içinde Avrupa Topluluğundan ithal edeceği sanayi mallarında ve işlenmiş tarım ürünlerinde kademeli olarak gümrük vergilerini sıfırlaması ve kotaları kaldırması öngörülmüştür. Katma Protokol Anlaşması ayrıca işgücü ve sermayenin serbest dolaşımı, rekabet ve teşvik politikasını ve mali yardımları düzenleyen çok önemli hükümleri kapsamaktadır. Nitekim, Katma Protokol Anlaşması çerçevesinde Avrupa Topluluğu 1981 yılına kadar Türkiye'ye taahhüt ettiği mali yardımları yapmıştır.

Türkiye Katma Protokol Anlaşması ile Avrupa Topluluğuna taahhüt ettiği yükümlülükleri yerine getirmekte ciddi zorlukla karşılaşmıştır. Bunun temel nedeni Türk ekonomisinin uygulanan yetersiz ve yanlış ekonomik politikalar nedeniyle giderek ekonomik krize doğru sürüklenmesi olmuştur.

Bilindiği gibi dünya ekonomisi 1974 yılında birinci petrol krizine girmiştir. Petrol fiyatları bir anda dört misli artmış ve petrolün varil fiyatı üç dolardan 12 dolara yükselmiştir. Türkiye bu gelişmeyi göz önüne alarak para, maliye, döviz

kuru ve teşvik politikalarında gerekli düzenlemeleri yapamamıştır. Bunun sonucunda Türk ekonomisinde enflasyon giderek hızlanmaya ve döviz darboğazı ortaya çıkmaya başlamıştır. Türkiye'nin bu dönemde yaptığı diğer bir hata ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikasının giderek sınırlarına gelindiğini zamanında algılayamamış olmasıdır. Bilindiği gibi Türkiye 1963 yılı başından itibaren beş yıllık kalkınma planlarını uygulamaya koymaya başlaması ile ithal ikamesine dayalı bir sanayi politikası izlemeye başlanmıştır. Bu politika başarılı olmuş ve Türkiye'de sanayi sektörü hızlı bir gelişme göstermiştir. Ancak, 1975 yılına geldiğinde ithal ikamesine dayalı sanayileşmenin sınırlarına gelmiş ve sanayi sektöründe darboğazlar ortaya çıkmaya başlamıştır. 1974 yılında ortaya çıkan petrol krizi bu süreci hızlandırmıştır. Buna rağmen Türkiye ihracata dönük bir sanayi politikasına geçme eğilimini gösterememiştir. Bilindiği gibi Türkiye ancak ekonomik krize girdikten sonra 1980 yılından itibaren ihracata dönük sanayi politikası uygulamaya başlamıştır.

Bütün bu ekonomik gelişmelere bir de siyasi istikrarsızlığın eklenmesi sonucunda Türkiye Katma Protokol Anlaşması çerçevesinde taahhüt ettiği yükümlülükleri yerine getirmeye zorlanmaya başlamıştır. Türkiye bu zorlukları aşacak iktisat politikalarını uygulamaya koyma yerine tarihi bir hata yaparak 25 Mayıs 1978 tarihinde, 1979-1983 yılları arasında Avrupa Topluluğuna olan yükümlülüklerinin dondurulmasını talep etmiş ve 1979 yılının başında Katma Protokol Anlaşmasında öngörülen Türkiye-Avrupa Topluluğu ekonomik ilişkileri dondurulmuştur. Ecevit hükümetinin yaptığı bu hatadan 4 Şubat 1980 tarihinde Demirel Hükümetinin Katma Protokol Anlaşması yükümlülüklerinin dondurulması kararını geri çekmesi ile dönülmüştür. Bilindiği gibi Türkiye ekonomisinin içine düştüğü krizden çıkabilmesi için para, maliye, döviz kuru ve yapısal düzenleme tedbirlerini kapsayan bir istikrar programını 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya koymuştur. Bu çerçevede sanayi politikası değiştirilmiş ve ithal ikamesine dayanan sanayi politikasından dışa açık ve ihracat dayalı sanayi politikasına geçilmiştir. Bütün bu gelişmelere bağlı olarak da Avrupa Topluluğu ile ekonomik ilişkilerin dondurulması kararı kaldırılmıştır. Bu kararların uygulamaya konması ile Türk ekonomisinde görülen düzelme ve gelişmeler Türkiye'nin Avrupa Birliğine olan taahhütlerini kademeli olarak yerine getirmesine imkan vermiştir.

Bu dönemde Türkiye'nin yaptığı diğer bir tarihi hata, Yunanistan'ın Avrupa Topluluğuna tam üyelik için başvuru yapmasına karşın Türkiye'nin Avrupa Komisyonu'nun istemine rağmen tam üyelik için başvuruda bulunmaması olmuştur. Türkiye'nin o dönemde tam üyelik için başvuruda bulunmasının sonucu ne olabilirdi? Bu konuda kesin bir tahmin veya analizde bulunmak pek mümkün değildir. Ancak, Türkiye'nin tam üyelik başvurusu, Yunanistan ile birlikte ele alınacağı için Yunanistan'ın tam üyelik sürecini ciddi bir biçimde

etkileyeceğini söyleyebiliriz. Bu gelişmenin Türkiye'ye belli kazanımlar getireceğini kabul etmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Ancak, bu imkan tam üyelik başvurusu yapmadığı için kaybedilmiştir.

106

Yunanistan'ın 1981 yılında Avrupa Topluluğuna tam üye olması Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim, Avrupa Topluluğuna tam üye olan Yunanistan'ın olumsuz tutumu nedeniyle Avrupa Topluluğu 1981 yılından itibaren Türkiye'ye mali yardımda bulunmamıştır.

Türkiye'de 1980 yılı başından itibaren uygulamaya konan liberal dış ticaret politikası, esnek döviz kuru politikası, giderek serbestleşen kambiyo sistemi ve yapısal düzenleme tedbirleri Türk ekonomisinde ciddi düzelme ve olumlu gelişmeler ortaya çıkarmıştır. Ekonomik büyüme hızlanmış, enflasyon belli ölçüde kontrol altına alınmış ve döviz dengesi büyük ölçüde sağlanmıştır. Türkiye'nin alt yapı imkanları başta haberleşme ve ulaştırma olmak üzere önemli ölçüde geliştirilmiştir. Türk ekonomisinde ortaya çıkan bu olumlu gelişmeler Türkiye'nin Katma Protokol Anlaşmasında üstlendiği yükümlülüklerini yerine getirmesine imkan vermiştir. Böylece Türkiye Avrupa Topluluğu ekonomik ilişkileri Ankara ve Katma Protokol anlaşmalarında öngörüldüğü biçimde rayına oturmuş ve olumlu bir biçimde gelişmeye başlamıştır. Türk ekonomisinin hızla dış rekabete açılmasına karşın ihracatını geliştirmesi ve dış ödemeler bilançosu dengesini sağlaması Türk ekonomisinin rekabet gücü kazandığı ve Avrupa Topluluğu piyasalarında rekabet edebileceği görüşünü kuvvetlendirmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda Türkiye 14 Nisan 1987 tarihinde Avrupa Topluluğuna tam üye olarak kabul edilmesi için başvuruda bulunmuştur. Avrupa Topluluğu Komisyonu Türkiye'nin tam üyelik talebini 2,5 yıl gibi uzun bir süre incelemiş ve 18 Aralık 1989 tarihinde hazırladıkları raporu açıklamışlardır. Rapor öne sürdüğü ekonomik ve politik gerekçeler nedeniyle Türkiye'nin tam üye olamayacağı sonucunu ortaya koymuştur. Avrupa Topluluğu Konseyi Avrupa Topluluğu Komisyonunun hazırladığı bu raporu kabul ederek Türkiye ile tam üyelik müzakerelerinin başlatılmaması kararını vermiştir.

Avrupa Topluluğu Komisyonunun Türkiye'nin tam üyeliğe kabul edilmemesi için öne sürdüğü ekonomik gerekçe bugün yaşanan gelişmelere ışık tutacak niteliktedir.

Avrupa Topluluğu Komisyonunun raporunda, Türkiye'nin tam üye olması halinde Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Tarımsal Kalkınma Fonu ve Avrupa Sosyal Fonu gibi yapısal fonlardan ve Avrupa Topluluğu bütçesinden Türkiye'ye çok büyük miktarda finansman kaynağı aktarılması gerekliliğinin ortaya çıkacağı belirtilerek, bu miktarda mali kaynağın Avrupa Topluluğu tarafından Türkiye'ye aktarılmasının pek mümkün olmadığı belirtilmektedir.

Bunun yanında raporda Türkiye'de makroekonomik istikrarın sağlanamaması, Türkiye'nin tam üyeliğini olumsuz yönde etkileyen bir ekonomik faktör olarak belirtilmektedir.

Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üye olması halinde Türkiye'ye aktarılacak mali kaynaklarla ilgili olarak ilk kantitatif analiz Londra'da bulunan Ekonomik Politika Araştırma Merkezi (The Center for Economic Policy Research) tarafından 1990 yılı verileri esas alınarak yapılmıştır⁽¹⁾. Bu araştırma sonuçlarına göre eğer Türkiye 1990 yılında Avrupa Topluluğu'na tam üye olsaydı Türkiye'ye 1990 yılında net olarak aktarılacak mali kaynak 8 milyar 368 milyon Euro olacaktı. Avrupa Topluluğu bu büyüklükte mali kaynağı Türkiye'ye aktarma eğiliminde olmadığı için Türkiye'nin 1987 yılında yaptığı tam üyelik başvurusuna olumlu bakmamış ve bu hususu temel ekonomik gerekçe olarak göstermiştir.

Avrupa Topluluğu Komisyonu 18 Aralık 1989 tarihli raporunda tam üyeliği ret etikten sonra Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ile olan ilişkilerinin Ankara ve Katma Protokol Anlaşmaları çerçevesinde gümrük birliğinin oluşturulmasının gerçekleştirilmesi şeklinde geliştirilmesini önermiştir. Lizbon'da 26-27 Haziran 1992 tarihinde toplanan Avrupa Birliği Konseyi bu öneriyi yinelemiştir. Böylece Türkiye ile Avrupa Birliği arasında gümrük birliğinin kurulması müzakereleri başlamıştır.

III. Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Gümrük Birliğinin Kurulması

Türkiye ile Avrupa Birliği arasında gümrük birliği kurulması müzakereleri Ankara ve Katma Protokol anlaşmaları çerçevesinde yürütülmüş ve 6 Mart 1995 tarihinde Ortaklık Konseyince gümrük birliği kararı imzalanmıştır. Bu anlaşma Avrupa Parlamentosu tarafından onaylandıktan sonra 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Burada öncelikle belirtilmesi gereken husus gümrük birliğinin geniş bir kapsama sahip olduğudur. Bunun temel nedeni Avrupa Birliğinde 1 Temmuz 1987 tarihinde yürürlüğe giren Tek Avrupa Senedi anlaşmasına dayanılarak çıkartılan 282 adet yönetmelik ve direktif ile 1992 yılından itibaren Tek Pazar kurulmuş olmasıdır. Avrupa Birliğinin Tek Avrupa Senedi Anlaşması ile Tek Pazar haline gelmesi Türkiye ile Avrupa Birliği arasında kurulan gümrük birliğinin kapsamını genişletmiştir. Özellikle Türkiye, gümrük birliği çerçevesinde Avrupa Birliğinin uyguladığı rekabet politikasına bütünüyle uyum yapmak yükümlülüğünü üstlenmiştir.

¹M.d. Artis and N. Lee, The Economics of European Union, Oxford University Press, Oxford 1994, pp.51-52.

Gümrük birliğinin ekonomik etkilerini tartışmadan önce kapsamını kısaca incelememiz faydalı olacaktır.

- Türkiye Avrupa Birliğinden ithal ettiği sanayi ürünlerinde ve işlenmiş tarım ürünlerinde gümrük vergilerini, fonları ve miktar kısıtlamalarını kaldırmıştır. Buna karşılık gümrük birliğinin uygulamaya girmesi ile Avrupa Birliği Türkiye'ye uyguladığı bütün kotaları kaldırmıştır. Bu uygulama Türkiye açısından Avrupa Birliğinin kota uyguladığı tekstil ve konfeksiyon sanayii sektörü için çok önemli olmuştur.
- Türkiye gümrük birliği çerçevesinde Avrupa Birliğinin ortak dış ticaret politikasını uygulamaktadır. Bu çerçevede Türkiye üçüncü ülkelere Avrupa Birliği ortak gümrük tarifelerini tatbik etmektedir. Böylece Türkiye üçüncü ülkelere uyguladığı ortalama koruma oranını % 18'den Avrupa Birliği ortalama koruma oranı olan % 5'e çekmiştir. Bunun yanında Avrupa Birliğinin serbest ticaret anlaşması yaptığı ülkelerle Türkiyede serbest ticaret anlaşması imzalamıştır. Türkiye, İsrail, Bulgaristan, Romanya, Slovenya, Macaristan Sloveky, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Litvanya, Letonya ve Estonya ile serbest ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Mısır, Tunus ve Fas gibi ülkelerle müzakereler devam etmektedir.
- Türkiye gümrük birliği çerçevesinde Avrupa Birliği ortak rekabet politikasını uygulamaktadır.

Bu çerçevede rekabetin korunması, tüketicinin korunması, sanayi ve fikri mülkiyet haklarının korunması ile ilgili yasa ve yönetmelikler çıkartılmış ve teşvik sistemi Avrupa Birliği teşvik sistemine uyumlandırılmıştır. Avrupa Birliğinde beş temel amaçla teşvik verilmektedir.

- Araştırma ve teknoloji geliştirmek için verilen teşvikler
- Çevrenin korunması için verilen teşvikler
- Sektörlerin yeniden yapılandırılması için verilen teşvikler
- Bölgesel gelişmenin sağlanması amacı ile verilen teşvikler

Avrupa Birliğinde bu amaçların dışında nakdi teşviklerin verilmesi söz konusu değildir. Bunun tek istisnası küçük ve orta-boy işletmelerin gelişmesinin sağlanması için verilen nakdi teşviklerdir.

Bunun yanında Kamu İhaleleri Yasası çıkartılmış ve kamu ihaleleri Avrupa Birliği ihale kurallarına uyumlu hale getirilmiştir.

Piyasa ekonomilerinde kaynak dağılımı fiyat mekanizması ile sağlanmaktadır. Ancak, fiyat mekanizmasının etkin kaynak dağılımını sağlaması ekonomide rekabet şartlarının bulunmasına bağlıdır. Bu nedenle Avrupa Birliği

rekabet politikasına büyük önem vermektedir. Doğal olarak piyasa ekonomisini bütün kurum ve kuralları ile işletmeye çalışan Türkiye'nin rekabet politikasına ağırlık vermesi önemlidir. Diğer taraftan Türkiye'nin Avrupa Birliği ortak rekabet politikasını bütünüyle hayata geçirmesi ile Avrupa Birliğinin Türkiye'ye karşı uyguladığı anti-damping soruşturmaları sona ermiştir.

- Türkiye, Avrupa Birliği ortak standartlar politikasını uygulamaktadır. Türk sanayi ürünlerinin Avrupa Birliği Tek Pazarında teknik engellerle karşılaşmaması için ortak standartlar politikasına uyum yapılması gereklidir. Ortak standartlar politikası sanayi ürünleri standartlarının belirlenmesini, test edilmesini ve belgelendirilmesini kapsamaktadır. Firmaların sanayi ürünlerinin test ve belgelendirme işlemlerini (uygunluk değerlendirilmesi ve işaretleme) akredite edilmiş ve bu konuda uzmanlaşmış kuruluşlara yaptırması gereklidir.

Avrupa Birliği ortak standartlar politikası çerçevesinde gerekli yasalar ve yönetmelikler çıkartılmış ve Türkiye Akreditasyon Kurumu kurulmuştur. Teknik mevzuat uyumu ile ilgili yapılan düzenlemelerden biri CE uygunluk işareti ile ilgili çıkartılan yönetmeliktir. Bilindiği gibi CE işareti taşıyan bir ürün Avrupa Birliğinde herhangi bir teknik engelle karşılaşmadan serbest dolaşım imkanına sahiptir.

Gümrük Birliğinin kapsamı ile ilgili bu açıklamalarımızdan sonra gümrük birliğinin ekonomik etkilerini tartışmamız Türkiye Avrupa Birliği ekonomik ilişkilerinin gelişiminin analizi yönünden faydalı olacaktır.

Gümrük birliğinin temel statik etkisi ticaret saptırıcı ve ticaret yaratıcı etkileridir. Gümrük birliğinin kurulması ile Türkiye gümrük vergilerini ve fonları Avrupa Birliğine üye ülkeler için kaldırdığı için ticaret saptırıcı ve ticaret yaratıcı etkilerin Avrupa Birliği lehine ortaya çıkması beklenen bir gelişme olarak düşünülebilir. Acaba bu etkiler beklenen şekilde ortaya çıkmış mıdır? İstatistiki verilere baktığımızda 1996 yılında Türkiye'nin Avrupa Birliğinden yaptığı ithalatın bir önceki yıla göre % 34,7 oranında arttığını görüyoruz. Avrupa Birliğinin Türkiye'nin toplam ithalatındaki payı 1995 yılında % 47,2'den 1996 yılında % 52,9'a yükselmiştir. Bu veriler gümrük birliğinin ilk yılında Avrupa Birliği lehine çok güçlü ticaret saptırıcı ve ticaret yaratıcı etkilerin ortaya çıktığını göstermektedir. 1996 yılında Türkiye'nin Avrupa Birliğine ihracatı % 3,6 oranında artmıştır. Gümrük birliği ile Avrupa Birliğinin Türkiye'ye uyguladığı kotaları kaldırması çok sınırlı bir ticaret yaratıcı etki ortaya çıkarmıştır. 1996 yılından sonra Türkiye ile Avrupa Birliği arasında dış ticaretin yani ithalatın ve ihracatın dengeli bir biçimde arttığını görüyoruz. Özellikle Güney-Doğu Asya ülkelerinde ve Rusya'da durgunluk yaşandığı 1997 ve 1998 yıllarında toplam ihracatımızdaki yavaşlama ve gerilemeye karşın Avrupa Birliğine olan ihracatımızın artması gümrük birliğinin Türk ekonomisi açısından olumlu statik etkisini göstermektedir.

Gümrük birliğinin dinamik etkilerine baktığımızda Türk ekonomisi yönünden iki olumlu etkisi olduğunu görüyoruz. Gümrük birliğinin yarattığı olumlu beklentiler firmalarımızın yatırımlarını arttırmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak büyüme hızının arttığını görüyoruz. Özellikle, 1996 ve 1997 yıllarında Türk ekonomisinde ortalama büyüme hızı % 8 gibi yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Diğer taraftan gümrük birliği, Türk sanayiini geniş ölçüde dış rekabete açmıştır. Bunun sonucunda çeşitli sanayi sektörleri verimlilik ve kaliteyi arttırmış ve uluslar arası piyasalarda rekabet gücü kazanmıştır. Bunun en güzel örneği otomotiv sektörüdür. Gümrük birliğinin uygulamaya girmesi ile zorlanan otomotiv ana ve yan sanayi sektörleri artan rekabet şartlarına uyum yaparak kalite ve etkinliği arttırmıştır. Bugün otomotiv ana ve yan sanayi sektörleri başta Avrupa Birliği piyasaları olmak üzere dünya piyasalarına önemli ölçüde ihracat yapabilmektedir. Aynı gelişmeyi demir-çelik sanayi sektöründe görmekteyiz. Bu sektörler gümrük birliğinin dinamik etkilerine uyum yaparak Avrupa Birliğine yaptıkları ihracatlarını büyük ölçüde arttırmışlardır.

Gümrük Birliğinin beklenen diğer bir dinamik etkisi Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artması şeklindeydi. Böylece yeni teknolojilerin transferi ve yeni dış pazarlara açılma yönünden gelişmelerin sağlanması ümit edilmekteydi. Gümrük birliğinin bu dinamik etkisi Türk ekonomisinde gerçekleşmemiştir. Bu dinamik etkinin gerçekleşmemesinde Türkiye'de siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanamamış olmasının yanında tam üyelik sürecinin başlamamış olmasının da önemli etkisi olmuştur.

Gümrük birliğinin işleyişi ile ilgili olarak Türkiye yönünden iki olumsuz gelişmenin ortaya çıktığını görüyoruz.

- Gümrük birliğinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için dayanışma ilkesi çerçevesinde Avrupa Birliğinin Türkiye'ye mali destek vermesi öngörülmekteydi. Ancak, Türk ekonomisinin boyutu göz önüne alındığında miktarı yeterli olmayan ve beş yıllık bir süre içinde verilmesi öngörülen 4 milyar dolarlık mali yardımın gerçekleşmediğini görüyoruz. Özellikle, küçük ve orta boy firmaların gümrük birliğine uyumu açısından önemli olan mali yardımın gerçekleşmemesi gümrük birliğinin etkin işleyişi yönünden olumsuz bir gelişme olmuştur.
- Gümrük birliği çerçevesinde Türkiye'yi ilgilendiren konularda Türkiye'nin karar mekanizmalarında yer almaması gümrük birliğinin işleyişi açısından Türkiye için bir olumsuzluk olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üyeliğinin gerçekleşmesinin uzaması bu olumsuzluğu daha da arttırmaktadır.

Gümrük birliğinin Türk ekonomisinin yaşanan küreselleşme sürecine uyum yapması açısından çok önemli katkıları olmuştur. Ancak, Türk ekonomisi ile Avrupa Birliği ekonomisinin tamamlayıcı nitelikleri göz önüne alındığında ekonomik ve ticari ilişkilerin yeterli düzeyde geliştirilemediğini görüyoruz.

Özellikle, gümrük birliğinin dinamik etkileri istenilen biçimde hayata geçirilememiştir. Bunun temel nedeni Türkiye'nin tam üyelik sürecinde yeterli gelişimin sağlanamamasıdır.

IV. Tam Üyelik Süreci ve Ekonomik İlişkiler

Türkiye ile Avrupa Birliği arasında gümrük birliğinin yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye Avrupa Birliğinden ekonomik ilişkilerin gelişmesi açısından çok önemli olan ve Ankara anlaşmasında nihai hedef olarak belirtilen tam üyelikle ilgili sürecin başlatılması talebinde bulunmuştur. Ancak, Avrupa Birliği 1997 yılında yapılan Lüksemburg Zirvesinde Türkiye'nin bu talebine olumlu cevap vermemiştir. Bu karar Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin gelişimini olumsuz olarak etkilemiştir. Türkiye'nin bu konudaki kararlı tutumu sonucunda Avrupa Birliği yaptığı hatayı Aralık 1999 tarihinde yapılan Helsinki Zirvesinde düzeltmiş ve Türkiye'yi tam üyeliğe aday ülke olarak kabul ederek tam üyelik sürecini başlatmıştır.

Avrupa Birliği Konseyi ortaklık ilişkisine sahip olan ülkelerin Avrupa Birliğine tam üye olabilmesi için gerçekleştirmeleri gerekli şartları Haziran 1993 tarihinde yapılan Kopenhag Zirvesinde belirlemiştir. Kopenhag kriterleri olarak bilinen bu şartlar siyasi, ekonomik ve birlik mevzuatına uyum olmak üzere üç ana kısımdan oluşmaktadır.

Bu bölümde Türkiye-Avrupa Birliği ekonomik ilişkilerinin gelişmesi ve Türkiye'nin tam üyeliğinin gerçekleşmesi açısından Kopenhag ekonomik kriterlerine Türk ekonomisinin uyumu konusu tartışılacaktır.

Kopenhag ekonomik kriterleri iki hususu kapsamaktadır. Bunlardan birincisi tam adaylık sürecinde bulunan ülkenin bütün kurum ve kuralları ile işleyen bir piyasa ekonomisine sahip olmasının gerekliliğidir.

Bir ülkede işleyen bir piyasa ekonomisinin bulunması için fiyatların piyasada belirlenmesi, serbest ticaret ve serbest kambiyo sisteminin uygulanması, özel mülkiyet haklarını koruyan bir hukuk düzeninin bulunması, iyi işleyen para ve sermaye piyasalarının mevcut olması, firmaların piyasaya giriş ve çıkışlarının serbest olması ve özellikle rekabet kurallarının etkin bir şekilde uygulanması gereklidir.

Piyasa ekonomisinde etkin kaynak dağılımı fiyat mekanizması ile sağlanmaktadır. Ancak, fiyat mekanizmasının bu işlevini yerine getirebilmesi için ekonomide fiyat istikrarı olmalıdır. Bu nedenle ekonomik istikrarı sağlayacak makroekonomik politikaların (para politikası, maliye politikası, döviz kuru politikası ve borç yönetimi politikası) uygulanması etkin bir biçimde işleyen piyasa ekonomisi için çok önemlidir.

Türk ekonomisini bu kriter açısından genel olarak değerlendirirsek Türkiye'de esas olarak işleyen bir piyasa ekonomisi olduğunu görüyoruz. Türkiye dünyanın en serbest dış ticaret ve kambiyo rejimine sahiptir. Türkiye'de rekabet kuralları giderek etkin bir biçimde uygulanmaktadır. Firmaların piyasaya giriş ve çıkışları serbesttir. Fiyat kontrolleri kaldırılmış ve faiz ve döviz kuru dahil fiyatlar piyasada belirlenmektedir. Bunun yanında elektrik, gaz ve telekomünikasyon konularında bağımsız kurulların kurulması ve bu piyasaların giderek serbestleştirilmesi Türkiye de serbest piyasa ekonomisinin etkin işleyişi açısından önemli gelişmelerdir. Para piyasasında, yani bankacılık sektöründe görülen sorunlar Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulunun kurulması ile önemli ölçüde aşılmıştır. T.C. Merkez Bankasının özerkliğe kavuşması ve fiyat istikrarının temel görevi olarak belirlenmesi Türkiye de piyasa ekonomisinin etkin işleyişi açısından atılan önemli adımlardır. Diğer taraftan tarımda fiyat destekleme sisteminin kaldırılarak tarım kesimine doğrudan gelir aktarılması sistemine geçilmesi, işleyen bir piyasa ekonomisinin yaratılması açısından doğru yönde yapılan bir uygulamadır.

Kopenhag ekonomik kriterlerinin ikincisi tam adaylık sürecinde bulunan ülkenin Avrupa Birliği tek pazarında rekabet gücüne sahip olmasıdır. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile gümrük birliğini gerçekleştirmesinden bu yana yedi yıl geçmiş bulunmaktadır. Bu yedi yıl içinde bütün sanayi sektörleri gümrük birliğine uyum yapmış ve birçok sektörde verimlilik ve kalite artışı sağlanmıştır. Dolayısıyla Türk sanayii Avrupa Birliği Tek Pazarında rekabet gücü olduğunu ortaya koymuştur.

Türkiye, Avrupa Birliğine tam üye olduğunda bugün gümrük birliği kapsamında olan hizmet sektörü de gümrük birliği kapsamına girecektir. Esasen Türk ekonomisinin yapısına baktığımızda hizmet sektörünün gerek üretimde ve gerekse istihdamda çok önemli bir paya sahip olduğunu görüyoruz. 2001 yılı verilerine göre Gayri Safi Milli Hasıla içinde hizmet sektörünün payı % 60, sanayii sektörünün payı %28 ve tarım sektörünün payı % 12 olmuştur. Toplam istihdam içinde hizmet sektörünün payı % 48, sanayii sektörünün payı %20 ve tarım sektörünün payı % 32 olmuştur. Hizmet sektörü genelde emek yoğun bir sektördür. Türkiye'de nitelikli emeğin ücretleri Avrupa Birliğine göre önemli ölçüde düşüktür. Dolayısıyla Türkiye hizmet sektöründe genelde Avrupa Birliği Tek Pazarında rekabet gücüne sahiptir. Nitekim, Türkiye'nin hizmet sektörünün gümrük birliğine alınması için müzakerelere başlanması talebi uzun süre Avrupa Birliği tarafından gündeme alınmamıştır. Hizmet sektörünün gümrük birliğine alınmasının belli ölçüde serbest dolaşımı kapsamı da Avrupa Birliğinin bu tutumunda etkili olmuştur. Halen, hizmet sektörünün gümrük birliği kapsamına alınması ile ilgili müzakereler devam etmektedir. Sonuç olarak Türk ekonomisinin Avrupa Birliği tek pazarında rekabet edebilme kriteri açısın-

dan bir sorunun olmadığını söyleyebiliriz. Ancak, rekabet dinamik bir süreçtir. Bu nedenle Türk ekonomisinin rekabet gücünü arttıracak önlemlerin ve politikaların uygulamaya konulması çok önemlidir. Özellikle, Türk ekonomisinin rekabet gücünün artırılması için alt-yapı tesislerinin ve insan sermayesinin geliştirilmesi kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Bu açıklamalarımız Türkiye'nin tam üyelik sürecinin ve Avrupa Birliği ile ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesinde Kopenhag ekonomik kriterlerine uyum yönünden Türk ekonomisinde önemli bir sorun olmadığını göstermektedir. Ancak, Türk ekonomisinde Avrupa Birliğinin özellikle parasal birliğin gerçekleştirilmesi için belirlediği Maastrich ekonomik kriterlerine uyum yönünden ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. Maastrich ekonomik kriterleri esas olarak, Avrupa Birliği ekonomisinde gerçekleştirilecek makro-ekonomik hedefler ve uygulanacak makro-ekonomik politikalar ile ilgilidir. Maastrich kriterleri çerçevesinde gerçekleşmesi öngörülen makro-ekonomik hedeflerin ana amacı ekonomik istikrarın sağlanmasıdır. Piyasa ekonomisinin sağlıklı işlemesi ve fiyat mekanizmasının etkin kaynak dağılımını sağlaması için ekonomik istikrarın gerekli olduğu açıktır. Bunun yanında Maastrich ekonomik kriterlerinin gerçekleştirilmesi Avrupa Birliği parasal sistemine üye olmanın temel şartıdır. Bu iki husus göz önüne alındığında, Türkiye'nin Maastrich ekonomik kriterlerinin belirlediği makro-ekonomik hedefleri gerçekleştirecek makro-ekonomik politikaları kararlılıkla uygulaması kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Türkiye 2000 yılının başında Uluslararası Para Fonu ile anlaşarak üç yıllık bir kapsamlı istikrar programını uygulamaya koymuştur. Bu istikrar programının temel amacı Türkiye'de ekonomik istikrarı sağlamak ve böylece Maastrich ekonomik kriterlerini gerçekleştirmektir. Avrupa Komisyonunun 9 Ekim 2002 tarihinde yayınladığı Türkiye ile ilgili Avrupa Birliği Genişleme Strateji Raporunda Türkiye'nin tam üyeliğinin gerçekleşmesi için bu üç yıllık kapsamlı istikrar programının kararlılıkla uygulanmasının gerekli olduğu belirtilmektedir. İstikrar programı, para, maliye, döviz kuru, borç yönetimi politikalarını ve yapısal düzenleme tedbirlerini kapsamaktadır. Türkiye'nin önümüzdeki yıllarda 2002 yılında Gayri Safi Milli Hasılanın % 12'sine ulaşan kamu kesimi açıklarını % 3'e çekmesi gerekmektedir. Faiz dışı bütçe fazlası sağlanarak toplam kamu borçları önümüzdeki yıllarda Gayri Safi Milli Hasılanın % 60'ına indirilmelidir. İstikrar programı çerçevesinde uygulanacak para ve yapısal düzenleme politikaları ile enflasyon önümüzdeki yıllarda % 3'e çekilerek ekonomik istikrar sağlanmalıdır. Türkiye'de ekonomik istikrarın sağlanması Avrupa Birliği ile ekonomik ilişkilerimizin geliştirilmesine ve tam üyelik sürecinin hızlandırılmasına önemli katkılar yapacaktır. Özellikle, doğrudan yabancı yatırımların Türk ekonomisine çekilmesi ve Avrupa Birliği firmaları ile Türk firmalarının ortak yatırımlar yapması yönünden Türkiye'de ekonomik istikrarın

sağlanması çok önemlidir. Doğrudan yabancı yatırımlar teknoloji transferlerine ve Türk ekonomisinin rekabet gücünün artmasına imkan yaratır.

114 Türkiye ve Avrupa Birliği ekonomilerinin tamamlayıcı niteliklere sahip olduğunu ve dolayısıyla ekonomik ve ticari ilişkilerin her iki tarafın ekonomik çıkarlarına göre gelişme potansiyeli bulunduğunu görüyoruz. Ancak, bu potansiyelin harekete geçirilmesinin Türkiye'nin tam üyelik sürecinin hızlanmasına bağlı olduğu açıktır. Türkiye-Avrupa Birliği ekonomilerinin tamamlayıcı nitelikleri Avrupa Birliğinin uyguladığı sanayi politikası çerçevesinde ortaya konabilir.

Avrupa Birliğinde uygulanan sanayi politikasının temel unsurlarından birisi, yüksek teknolojiye dayanan ve nitelikli istihdam yaratacak modern sanayi dallarının geliştirilmesidir. Türkiye'nin uzay sanayii, uçak sanayii, genetik ve hücre mühendisliği sanayileri gibi yüksek teknolojiye dayanan modern sanayi dallarında Avrupa Birliği ile rekabet etmesi, Türk ekonomisinin bugünkü yapısı içinde söz konusu değildir. Bu sanayi dallarında Türkiye, Avrupa Birliği için giderek büyüyen bir pazar niteliğine sahiptir. Diğer taraftan silah sanayii ve elektronik sanayii gibi bazı modern sanayi dallarında Türk firmaları ile Avrupa Birliği firmaları Türkiye'de ortak yatırımlar yapabilir. Özellikle silah sanayii için Türkiye'de ortak yatırımlar yapılması açısından önemli imkanlar vardır.

Geleneksel sanayi dalları (demir-çelik sanayi, gemi yapım sanayi, gıda sanayi, tekstil ve konfeksiyon sanayi gibi) açısından Avrupa Birliği Türkiye için giderek büyüyen pazar niteliğindedir. Bu sanayi dallarında Türkiye ve Avrupa Birliği teknoloji geliştirme konusunda işbirliği yapabilir. Özellikle, Avrupa Birliğinin Türkiye'ye teknoloji ihracat etme imkanları vardır. Bunun yanında Türkiye'de nitelikli emek ucuz olduğu için çeşitli sanayi sektörleriyle ilgili yan sanayi ürünleri düşük maliyetle Türkiye'de üretilerek Avrupa Birliğindeki belli geleneksel sanayi dallarına ucuz girdi temin edilebilir. Türk ve Avrupa Birliği firmaları Türk Cumhuriyetleri ve Orta Doğu ülkelerine yönelik ortak yatırım yapmak imkanlarına sahiptir.

Türkiye ve Avrupa Birliği ekonomilerinin tamamlayıcı niteliklerinden doğan bu ekonomik ve ticari imkanların hayata geçirilmesinin Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üye olma sürecinin hızlanmasına bağlı olduğu açıktır.

V. Sonuç

Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üyelik sürecinin hızlandırılarak, Türkiye-Avrupa Birliği ekonomik ve ticari ilişkilerinin, her iki tarafın ekonomik

çıkarlarına uygun olarak geliştirilmesi için gerek Türkiye'nin ve gerekse Avrupa Birliğinin atması gereken adımlar vardır.

- Türkiye uygulamaya koyduğu üç yıllık istikrar programını kararlılıkla uygulayarak ekonomik istikrarı ve Maastrich ekonomik kriterlerinin gerçekleşmesini mutlaka sağlamalıdır. Böylece ekonomide yaşanan belirsizlik ve güvensizlik ortadan kaldırılacaktır. Bu durumda Türk ve Avrupa Birliği firmalarının Türkiye'de ortak yatırım yapmasının ve Türkiye'ye yabancı sermaye girişinin önü açılacaktır.
- Türkiye piyasa ekonomisinin bütün kurum ve kuruluşları ile etkin bir şekilde işlemlerini sağlayacak yapısal düzenlemeleri yapmaya devam etmelidir. Türk ekonomisinin rekabet gücünü arttıracak teknoloji, eğitim, teşvik politikalarının ve alt-yapının geliştirilmesine birinci öncelik verilmelidir.
- Avrupa Birliği bugüne kadar uyguladığı Türkiye'nin tam üyeliğini geciktirmek politikasına bir son vermelidir. Aralık 2002 tarihinde yapılan Avrupa Konseyi toplantısında Türkiye'nin tam üyeliğini geciktirme politikasının uygulanmasına devam edildiğini ve Türkiye ile tam üyelik müzakerelerinin başlamasının en erken 2005 yılına bırakıldığını görüyoruz. Bundan önceki bölümlerde yaptığımız analiz ve açıklamalar bu uygulamanın her iki tarafın ekonomik çıkarlarına aykırı olduğunu ortaya koymaktadır. Avrupa Birliği Türkiye'nin tam üyelik sürecini hızlandıracak biçimde Türk ekonomisinin büyüklüğünü göz önüne alarak Türkiye'ye mali yardım yapmalıdır. Avrupa Birliği 2000-2003 arasında tam üyeliğe uyum için Türkiye'ye yılda 150 milyon Euro yardım yapmıştır. 2004 yılında bu miktar 350 milyon Euro'ya çıkartılacaktır. Ancak, Türk ekonomisinin büyüklüğü göz önüne alındığında bu miktar yetersizdir. Bu konuda Avrupa Birliği dayanışma ilkesine uygun olarak davranmalıdır.

KAYNAKLAR

- 1- M.S. Artis ve N.Lee ; **The Economics of European Union; Policy and Analysis**, Oxford University Press, 1994, Oxford.
- 2- Devlet Planlama Teşkilatı, **Ulusal Program**, Mart 2001, Ankara
- 3- European Commission, **Turkey;2000 Accession Partnership**, November 2000, Luxemburg.
- 4- European Commission, **Copenhagen Criteria**, 1994, Luxemburg.

- 5- European Commission, **An Industrial Strategy for Europe**, 1986, Brussels.
- 6- Orhan Morgil, **'The Euro-Mediterranean Partnership and the Customs Union Between Turkey and the European Union; Information Commercial Espanola**, Num. 759, December, 1996.
- 7- Orhan Morgil, **'Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Üçüncü Ülkelerle İlişkilerine Etkileri' Gümrük Birliği Dergisi**, Sayı 17-18, Mayıs-Haziran, 1995.